

Δ. ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ-ΠΕΛΕ

ΣΚΟΠΟΣ αυτής της παρουσίασης είναι να δώσει ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με τη διαμόρφωση του κλάδου της ιστορικής γεωγραφίας και να εκθέσει τους βασικούς προβληματισμούς και τους στόχους της έρευνάς της.

Αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι η ξένη ιστοριογραφία έχει ασχοληθεί τις τελευταίες μεταπολεμικές δεκαετίες με την ιστορική γεωγραφία, στην Ελλάδα τόσο οι έρευνες όσο και ο ιστορικογεωγραφικός προβληματισμός βρίσκονται, αν όχι σε ανυπαρξία, τουλάχιστον σε εμβρυϊκή ηλικία. Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί να απαντήσει τις επιστημολογικές συγχύσεις, που ενδεχομένως παρατηρούνται σήμερα στην Ελλάδα, ως προς το περιεχόμενο των αναζητήσεων της ιστορικής γεωγραφίας.

Η πρόοδος των ανθρωπιστικών επιστημών και η συσώρευση νέων γνώσεων γύρω από τον άνθρωπο και τις κοινωνίες ανάγκασε τη συλλογική οργάνωση όλων των ανθρωπιστικών επιστημών (παλαιών και νέων) να καθορίσει, κάτω από κοινές συνισταμένες, καινούριους άξονες για τη μελέτη του ανθρώπου και των κοινωνιών.

Είναι γεγονός ότι όλες οι ανθρωπιστικές επιστήμες, ανεξάρτητα από το πλάτος της σχέσης ανάμεσά τους –σχέσεις όπως π.χ. αυτές της ιστορίας με την οικονομία, την εθνογραφία, την εθνολογία ή την ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία, τη δημογραφία, τα κοινωνικά μαθηματικά, τη γεωγραφία κ.λπ.–, διαφωτίζουν ακατάπαυστα, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο, η μια την άλλη. Έτσι χρειάστηκε μια κοινή μεθοδολογία όλων των ανθρωπιστικών επιστημών για την καλύτερη μελέτη του ανθρώπου και των κοινωνιών.¹

Σήμερα η ανθρωπιστική γεωγραφία εξετάζει τις δυνατότητες χρησιμοποίησης του φυσικού παράγοντα από τις κοινωνίες. Σκοπός της έρευνάς της είναι να προβλέψει το δυναμισμό των κοινωνιών για τη χρησιμοποίηση του φυσικού τους περιγύρου, ώστε να καταλήξει στον προγραμματισμό της μελλοντικής εκμετάλλευσης του φυσικού περιβάλλοντος από τις κοινωνίες που το κατοικούν. Είναι όμως γνωστό ότι η εκμετάλλευση του φυσικού χώρου εξαρτάται από τις ανθρώπινες ανάγκες, από τις τεχνικές και από τις δομές της εξουσίας των διαφορετικών

κοινωνιών. Σκεπτόμενοι κατ' αυτό τον τρόπο, είναι αυτονόητο ότι οι παραπάνω παράγοντες μεταφέρουν μέσα τους ιστορικές παρακαταθήκες πάνω στις οποίες βασίζεται ο αυριανός προγραμματισμός που απασχολεί τους γεωγράφους.² Εδώ χρειάζεται η βοήθεια της ιστορίας και ιδίως της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, για να εντοπιστούν και να απεικονιστούν τα αλληπάλληλα ιστορικά επεισόδια του χώρου και της εκμετάλλευσής του από τον άνθρωπο στο παρελθόν. Έτσι, αυτόματα, η ιστορία επιβάλλει σ' έναν γεωγραφικό προβληματισμό τις μεθόδους της ανίχνευσής της, δημιουργώντας έναν καινούριο κλάδο της ιστορίας: την ιστορική γεωγραφία.

Το αντικείμενο της ιστορικής γεωγραφίας είναι η αναδρομική μελέτη της σχέσης του ανθρώπου με το χώρο. Η ιστορική γεωγραφία, λοιπόν, επιδιώκει τη μελέτη μιας σχέσης, ενός συνεχούς διαλόγου, που δημιουργείται από τον άνθρωπο και το περιβάλλον μέσα στην ιστορική διάρκεια. Συγχρόνως τείνει να προσεγγίσει την πολυμορφία και την εξέλιξη της αντίληψης της έννοιας «χώρος» από τον άνθρωπο. Η οπτική μιας τέτοιας προσέγγισης στηρίζεται στο γεγονός ότι, τόσο στη μικρή όσο και στη μεγάλη χρονική διάρκεια, ο άνθρωπος –σαν μονάδα ή σαν σύνολο– βιώνει, δρα, συναναστρέφεται σ' έναν γεωγραφικό περίγυρο, που οι διαστάσεις του κυμαίνονται, μεταβάλλονται, καθορίζονται –θα λέγαμε– από τον ίδιο, σύμφωνα με τα συνεχή ή τα περιοδικά ενδιαφέροντά του και σύμφωνα με τις γνώσεις του για τον περίγυρό του.

Η έννοια λοιπόν του χώρου είναι σχετική στη διάρκεια της ιστορίας. Μεταβάλλεται σύμφωνα με τις ασχολίες του ανθρώπου, με τα οικονομικά και κοινωνικά του συμφέροντα, με την επιστημονική του πρόοδο, παίρνοντας έτσι μια ρεαλιστική διάσταση, που κι αυτή εξελίσσεται συνεχώς μέσα στο χρόνο.

Έτσι, η ιστορική γεωγραφία προσπαθεί όχι μόνο να περιγράψει τις σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου και του χώρου στον ιστορικό χρόνο, αλλά να τις ταξινομήσει και να τις αναλύσει, για να καταλήξει σε μια σφαιρική αντίληψη των μηχανισμών αυτής της εξέλιξης. Κατ' αυτό τον τρόπο, εξετάζοντας τον άνθρωπο σε σχέση με το χώρο του, η ίδια η ιστορία γίνεται αναλυτική, συγκριτική, εξελικτική

κή, χωρίς προκαταλήψεις, με μια λέξη επιστημονική, αφού τείνει να απομονώσει την αντίληψη των «ιστορικών εντυπώσεων» και να βασιστεί στις τεκμηριωμένες αναφορές των φαινομένων και των ανθρωπινων συμπεριφορών.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ιστορία της εξέλιξης της γεωγραφίας αποτελεί κεφάλαιο των ενδιαφερόντων της ιστορικής γεωγραφίας, χωρίς να καταλαμβάνει το επίκεντρο των αναζητήσεών της. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση, στόχος της ιστορικής γεωγραφίας δεν είναι η απλή ανασκόπηση ή η χρονολογική κατάταξη των εξελικτικών φαινομένων της γεωγραφίας στην ιστορική διάρκεια, αλλά η διερεύνηση της οικονομικής, της κοινωνικής ή ακόμη της φιλοσοφικής διάστασης, που η εξέλιξη της γεωγραφίας επιφέρει στην πορεία του ανθρώπου και της ιστορίας. Σ' αυτή την προσπάθεια, η συμβολή των ερευνών των γεωγράφων είναι σημαντική, λόγω της εξειδίκευσής τους στον τομέα της έρευνας του χώρου και λόγω της ανησυχίας τους να μελετήσουν την πορεία της επιστήμης τους.³ Όμως ιστορική γεωγραφία δεν σημαίνει μόνο τη μελέτη της εξέλιξης της γεωγραφίας (δηλαδή την πορεία της σαν επιστήμης μέσα στο χρόνο και το χώρο, ή, διαφορετικά, τη μελέτη της εξέλιξης της γεωγραφικής σκέψης), ούτε την ιστορική αναδρομή των γνώσεων του ανθρώπου για τον περίγυρό του (δηλαδή την ιστορία των εξερευνήσεων), αλλά σημαίνει κυρίως τη μελέτη της καθημερινής σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό και το ανθρωπινό περιβάλλον του, τις σχέσεις δηλαδή που δημιουργεί ο άνθρωπος με τον περίγυρό του και που γίνονται αντιληπτές ιδίως μέσα από τις υπάρχουσες γραπτές μαρτυρίες.

Ας επανέλθουμε στα ενδιαφέροντα της ιστορικής γεωγραφίας, σταματώντας στο βασικό στοιχείο των αναζητήσεών της: τη σχέση άνθρωπος-χώρος, έτσι όπως διατυπώνεται στο έργο του ιστορικού Fernand Braudel. Στον πρόλογο του βιβλίου του *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Η Μεσόγειος και ο κόσμος της Μεσογείου την εποχή του Φιλίππου του 2ου),⁴ ο Fernand Braudel εξηγεί με ποιο τρόπο μια ιστορική μελέτη μπορεί να συγκεράσει το χώρο με τους ανθρώπους που τον κατοικούν. Το βιβλίο του διαιρείται σε τρία μέρη, που το καθένα απ' αυτά αποτελεί μόνο του μια προσπάθεια κάποιας συνολικής εξήγησης. Ο ίδιος γράφει:

«Το πρώτο μέρος εξετάζει μια τελείως "στάσιμη" ιστορία, αυτή δηλαδή του ανθρώπου μέσα από τις σχέσεις που δημιουργεί με το περιβάλλον του. Μια ιστορία με αργή πορεία, με αργές μεταβολές, συχνά κατασκευασμένη από επίμονες

επαναφορές, από κύκλους που επαναλαμβάνονται ατελείωτα. Δεν θέλησα να παραμελήσω αυτήν εδώ την ιστορία, δηλαδή την ιστορία που βρίσκεται σχεδόν έξω από το χρόνο, εκείνη που αφορά τα άψυχα πράγματα. Δεν θέλησα να ικανοποιηθώ (σε ό,τι αφορά την ιστορία των άψυχων πραγμάτων) από τον τρόπο που τοποθε-

τούνται στις παραδοσιακές γεωγραφικές εισαγωγές, οι οποίες βρίσκονται στο προσώμιο πλήθους ιστορικών βιβλίων. Εισαγωγές όπως αυτές για μεταλλικά και καλλιεργήσιμα τοπία (ενός χώρου) ή για τα λοιπούδια του, για τα οποία γίνονται γρήγορες αναφορές χωρίς να γίνεται στη συνέχεια ποτέ πια λόγος. Σαν τάχατες τα λοιπούδια να μην "ξανηγύριζαν" κάθε άνοιξη, σαν τάχατες τα κοπάδια να σταμάταγαν μέσα στη μετακίνησή τους, σαν τάχατες τα πλοία να μην υποχρεώνονταν να ταξιδέψουν σε μια αληθινή θάλασσα η οποία αλλάζει με τις εποχές.

«Πάνω» σ' αυτή την "ακίνητη" ιστορία διακρίνει κανείς μια ιστορία με αργούς ρυθμούς. Θα λέγαμε, εκούσια -αν το νόημα της λέξης δεν είχε παραποιηθεί από την αρχική του έννοια-, μια κοινωνική ιστορία: αυτή των ομίλων και των ομάδων. Πώς αυτά τα "βαθιά κύματα" ξεσήκωναν το σύνολο της μεσογειακής ζωής; Αντό αναρωτήθηκα στο δεύτερο μέρος του βιβλίου μου, μελετώντας διαδοχικά τις οικονομίες, τα κράτη, τις κοινωνίες, τους πολιτισμούς, προσπαθώντας τελικά -για να διαφωτίσω καλύτερα την αντίληψή μου πάνω στην ιστορία- να δείξω πως όλες αυτές οι "βαθείς δυνάμεις" ενεργοποιούνται

στο πολυσύνθετο πεδίο του πολέμου, επειδή όλοι ξέρουμε ότι ο πόλεμος δεν αποτελεί μόνον απόλυτη "ιδιοκτησία" των ατομικών υπευθυνότητων.

«Τέλος, το τρίτο μέρος είναι εκείνο που αφορά την παραδοσιακή ιστορία, ή ακόμα την ιστορία (που διαγράφεται) όχι πλέον στο επίπεδο του ανθρώπου, αλλά σε εκείνο του ατόμου. Την ιστορία των γεγονότων... Μια επιφανειακή, θα λέγαμε, ταραχή: τα κύματα (δηλαδή) που ξεσηκώνουν οι αμψώτιδες και οι παλίσροιες στη δυνατή κίνησή τους. Μια ιστορία με σύντομες, γρήγορες και νευρικές ταλαντώσεις, υπερεναισθητή από τη φύση της, που κάθε βήμα της ενεργοποιεί όλες τις παραμέτρους των μηχανισμών της...».

Από τη μεθοδολογία του Fernand Braudel, μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι μια ιστορική μελέτη ενός γεωγραφικού χώρου, όπως π.χ. της Μεσογείου, είναι δυνατόν να διεξαχθεί με τρόπο ώστε να συνδέεται, να επικεντρώνεται και να χαρακτηρίζεται από τις ανθρώπινες ενέργειες και συμπεριφορές. Κατ' αυτό τον τρόπο, είναι εύκολο να αντιληφθούμε ότι ο χώρος καθορίζεται, τόσο στην πραγματική του διάσταση όσο και στην επιθυμητή του έννοια, από την αντίληψη που ο ίδιος ο άνθρωπος διαμορφώνει για τον περίγυρό του στη διαχρονία. Αυτή η αντίληψη του χώρου από τον άνθρωπο

διαμορφώνεται και εξελίσσεται σύμφωνα με οικονομικές, κοινωνικές, βιολογικές και φιλοσοφικές συνισταμένες, που καθορίζουν και εξελίσσουν, με τη σειρά τους, τη ζωή του ανθρώπου μέσα στο χώρο και το χρόνο. Έτσι, ο γεωφυσικός, ο άνθρωπος, ο καθημερινός στενός χώρος, ο περιοδικός ή ευρύς, ο επίκαιρος, ο εγκαταλειμμένος ή νεκρός χώρος, ο γνωστός ή ο άγνωστος, ο επιστημονικός, ο επιθυμητός, ο φανταστικός, ο οικονομικός, ο κοινωνικός ή ακόμα ο ιστορικός χώρος, είναι έννοιες που μεταβάλλονται και εξελίσσονται στη διάρκεια της ιστορίας, τόσο για τον άνθρωπο που δρα μέσα στον συγκεκριμένο χώρο, σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή, όσο και για τον ερευνητή που προσπαθεί να κατανοήσει και να αποδώσει την έννοια του χώρου μέσα στη διάρκεια της ιστορίας.

Στόχος της ιστορικής γεωγραφίας είναι να επισημάνει, να περιγράψει και να διερευνήσει τις αιτίες της εξέλιξης του χώρου, ως γεγονότος και ως έννοιας, να εντοπίσει τις τομές και τις διάρκειές τους μέσα στο χρόνο, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους· τέλος, να εξηγήσει τις συνισταμένες που επέφεραν αυτές τις εξελίξεις καθώς επίσης και τις επιπτώσεις των εξελίξεων αυτών στην πορεία της ιστορίας. Προσπαθεί επίσης να διευκρινίσει και να οριοθετήσει τη συνεχή διαλεκτική «άνθρωπος-περιβάλλον», δίνοντας τις πραγματικές της διαστάσεις, παραμερίζοντας τις εσκεμμένες εντυπώσεις, τις δογματικές εξηγήσεις, τις διογκωμένες υπερεκτιμήσεις ή υποτιμήσεις του ανθρώπινου ή του φυσικού παράγοντα.

Είναι γεγονός ότι η Ιστορία «βρίσκει» τον άνθρωπο άλλοτε να αποτυπώνει τις ενέργειές του στο φυσικό του περιβάλλον (possibilisme) και άλλοτε να δέχεται τις επιδράσεις του περιβάλλοντός του (déterminisme). Όμως αυτό που ενδιαφέρει την ιστορική έρευνα, είναι η ποιοτική και ποσοτική διάσταση της παραπάνω διαπίστωσης. Κι ίσως είναι αυτό το ενδιαφέρον της έρευνας στην ιστορική γεωγραφία, το ότι δηλαδή διοχετεύει στη διαλεκτική της σχέσης «άνθρωπος-περιβάλλον» την έννοια της σχετικότητας, η οποία απορρέει από τη σύγκριση ίδιων ή διαφορετικών συμπεριφορών, στον ίδιο ή σε διαφορετικό χώρο, στην ίδια ή σε διαφορετική ιστορική στιγμή, στη διαχρονία ή στον βραχύ χρόνο. Μια σχετικότητα, δηλαδή, που προέρχεται από την ίδια την ιστορική μαρτυρία, από την ποιοτική και ποσοτική της διάσταση, τέλος, από τον ίδιο τον ιστορικό σαν μελετητή, σαν άνθρωπο, σαν μέλος ενταγμένο σ' ένα καθορισμένο κοινωνικό σύστημα, σαν άνθρωπο με ευαισθησίες και ενδιαφέροντα. Η σχέση «άνθρωπος-περιβάλλον» στη διαχρονία είναι δυνατόν να αγγίξει τις επιστημολογικές και καθημερι-

νές ανθρώπινες ανησυχίες του ιστορικού, ώστε να εντάξει και στην Ελλάδα την προβληματική των ερευνών του στο χώρο της ιστορικής γεωγραφίας ενισχύοντας την ερμηνευτική αξιοποίησή της. «Η έρευνα και η συγγραφή της ιστορίας», γράφει ο Fernand Braudel, «δεν είναι τίποτε άλλο παρά μόνο μια συνεχής ανερώτηση πάνω στους περασμένους χρόνους, βασισμένη στον σημερινό προβληματισμό, στις ανησυχίες που μας περιβάλλουν και μας πολιορκούν καθημερινά».⁵ □

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε σχετικά: F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Παρίσι 1969· L. Febvre, *Pour une histoire à part entière*, Παρίσι 1962· P. Vilar, *Une histoire en construction*, Παρίσι 1982· H. Coutau-Begarie, *Le phénomène «Nouvelle Histoire»*, Παρίσι 1983.
2. Βλέπε σχετικά: P. George, «Matériaux pour une géographie du futur», *Annales de Géographie*, juillet-août 1987, n° 536, και J. Beaujeu-Garnier, *La Géographie, méthodes et perspectives*, Παρίσι 1971.
3. Βλέπε σχετικά: P. Claval, *La pensée géographique*, Παρίσι 1972.
4. Τόμος I, σ. 13.
5. *La Méditerranée, l'espace et l'histoire*, Παρίσι 1985, σσ. 7-8.